

17-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ. СОТ ӨНДІРІСІ, 1-БӨЛІМ (1)

Есепке жатқызудың типтері

1. Есепке жатқызудың табиғаты.
2. Есепке жатқызудың түрлері.
 - 2.1 Тәуелсіз (independent) (заңды және төлем төлеуге қабілетті) есепке жатқызу.
 - 2.2 Төмендейтін (abatement) («Транзакциялық есепке жатқызу I»).
 - 2.3 Әділ есепке жатқызу (equitable set-off) («Транзакциялық есепке жатқызу II»).
 - 2.4 Төлемге қабілетсіздігін есепке жатқызу (insolvency Set-off).
3. Есепке жатқызуды келісілген түрде шығарып тастау.

1. ЕСЕПKE ЖАТҚЫЗУДЫҢ ТАБИҒАТЫ

«Қарсы талаптардың есепке жатқызылуы» (немесе «есепке жатқызу») институты — континенттік құқық жүйесінің мемлекеттерінде мәні бір міндеттемені екінші, яғни қарсы міндеттеме арқылы өтеу болып табылатын азаматтық құқықтың институты.

Мысалы, 1-ші тарап 2-ші тарапқа 1,5 миллион теңге, ал екінші тарап сол кезде 1-ші тарапқа 1 млн. теңге қарыз. Бұл жағдайда екінші тараптың борыштық міндеттемесі сот органы тарапынан 1-ші тараптың қарызының бір бөлігін өтеу үшін пайдаланылуы мүмкін, кейіннен 1-ші тарап 2-ші тарапқа тек 0,5 млн. теңгені қайтаруы қажет болады.

Рим құқығында «debiti et crediti inter se contributio» (дебет және кредит бірін бірі өтейді) қағидасы қолданылған. Рим заңы қарсы талаптарды есепке жатқызу үшін тараптардың жеке әрекеттерін талап етпеді: қарсы міндеттемелердің болуы оларды автоматты түрде өтеп отыратын.

Ағылшынның «ортақ (жалпы) құқығында» есепке жатқызу азаматтық құқықтық емес, азаматтық-процессуалдық институт ретінде дәрежеленеді. Басқаша айтқанда, Англияда бұл сот ісінде екі тараптың қатысуымен азаматтық іс жүргізуде қолданылатын соттың процессуалды құралы болып табылады.

Континенталдық құқық елдерінде талассыз талаптар жағдайында есепке жатқызуды қолдану шарттары:

1. Міндеттемелердің бірдей болуы (мысалы, екі жағынан да қолма-қол немесе ауыспалы заттар);
2. Тараптардың міндеттемелерінен туындайтын құқықтарды айқындауда жеке сот ісінің қажеттігінің жоқтығы (мысалы, бұл міндеттемелер бірдей маңызды болуы керек, атқару парағына дәл осындай қарсы құжат болуы қажет);
3. Есепке жатқызу сәті келгенге дейін міндеттемелерді өтеу уақыты келуінің қажеттілігі;
4. Міндеттемелердің қарсы сипаты (яғни, тараптар болып бірдей тұлғалар шығуы тиіс). Үшінші тараптың міндеттемелерін есепке жатқызуға тыйым салынады.

Өзара міндеттемелердің есепке жатқызу нысаны әр елде әртүрлі. Мысалы, егер Францияда өзара есепке жатқызу автоматты түрде жүзеге асырылса, Қазақстанда тараптардың біреуі сотқа арыз беруі тиіс.

Қазақстан Республикасындағы өзара міндеттемелерді есепке жатқызу институты Англияға қарағанда азаматтық құқық институты болып табылады және Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі арқылы міндеттемелерді тоқтатудың бір әдісі ретінде реттеледі.

Осылайша, ҚР АҚ-нің 370 бабы «Міндеттемені есепке жатқызу арқылы тоқтату» келесідей ережелерді бекітеді:

Біріншіден, азаматтық-құқықтық міндеттеме мерзімі жеткен, мерзімі көрсетілмеген немесе мерзімі талап ету кезімен белгіленген біртектес қарсы талапты есепке жатқызу арқылы толық немесе бөлік-бөлігімен тоқтатылады. Сонымен бірге, есепке жатқызуға бір тараптың өтініші жеткілікті.

Екіншіден, келесі жағдайларды есепке жатқызуға жол берілмейді:

Өзара талаптарды есепке жатқызуға жол берілмейтін жағдайлар (ҚР АҚ 370-бабының 2-тармағы):

- егер, тараптардың бірінің өтініші бойынша талапқа заңды мерзімін қолдануға болса және ол мерзім өтіп кетсе;
- азаматтың өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу туралы;
- алимент өндіріп алу туралы;
- өмір бойы асырау туралы;
- егер, кредитордың талабы талап ету құқығын басқаға беру шартынан (шарттарынан) туындайтын болса, лицензиядан айрылған не консервациялау немесе тарату процесінде тұрған банкке қойылатын

талаптарды;

- заңдарда немесе шартта көзделген басқа да жағдайларды есепке жатқызуға жол берілмейді.

Үшіншіден, талап өзгеге өткен жағдайда борышкер жаңа несие берушінің талабына қарсы өзінің бастапқы несие берушіге кері талабын есепке жатқызуға құқылы.

Егер талап борышкер талап беру туралы хабарды алған кездегі негізден туындаса және талап мерзімі оны алғанға дейін туса, не ол мерзім көрсетілмесе немесе талап ету кезімен белгіленсе, ол есепке жатқызылады.

Есепке жатқызудың нәтижесі — талап етудің азаюы (тіпті өтелуі) болып табылады.

Англия мен Уэльстің АСЕ есепке жатқызуға жиі сілтеме жасамайды.

Негізгі сілтемеде былай делінген: «Егер жауапкер (а) талапкерден ақша алуға құқылы екендігін мәлімдейтін болса; және (б) осы шағымның барлығын немесе бір бөлігін қорғау ретінде осы мәселеге сүйенсе, дау 20-шы бөліктегі талаптардың бар-жоқтығына қарамастан, қорғанысқа енгізілуі және талап қоюдан алынуы мүмкін».

Есепке жатқызу құқығы, әдетте, белгілі бір талаптарға сәйкес қорғаныс болып табылады:

1. Ақшаға қатысты талап (monetary action);
2. Қарызға қатысты талап ('debt-related' claim).

«Борышпен байланысты талап» термині («debt-related» claim) кредиторлардың мүлікті тәркілеуіне немесе мүлікті беруді мәжбүрлеуге бағытталған нақты әрекеттерге қатысты әрекеттеріне жатады. Осы тұжырымдамаға негізделген талап есепке жатқызылуы мүмкін, себебі негізгі талап сот жауапкер талапкерге өтеуі тиіс сомманы төлемеу салдарынан туындайды.

Сондай-ақ, есепке жатқызу несие жалға берушінің сотқа жүгінбестен төлемді толық көлемде төлемеген «өзіне-өзі көмек беру» (self-help) құралдарын қолданған жағдайларда мойындалады.

2. ЕСЕПКЕ ЖАТҚЫЗУ ТҮРЛЕРІ

Сот талқылауы саласында есепке жатқызудың негізгі төрт түрі болуы мүмкін:

1. Тәуелсіз;
2. Төмендейтін;
3. Әділ есепке жатқызу;
4. Өтеу қабілетсіз есепке жатқызу.

2.1 Тәуелсіз (independent) (занды және төлем төлеуге қабілетті) есепке жатқызу бір тараптар арасында өзара қарызды реттеуді қарастырады.

Бұл есепке жатқызу 1729 және 1735 жылдардағы заңнама негізінде құрылған және ең көне түрі болып табылады. Бұл «бір-бірімен байланысты емес және бір-біріне тәуелді емес өзара талаптарды есепке жатқызу» болып табылады.

Мысалы, В тарабы қазіргі таңда жинақталған несие бойынша А тарабына 10 000 фунт стерлинг қарыз делік. А тарабы кредитті шартпен байланысты емес, келісім шарт бойынша төлене бастаған, «залалдарды жою» ретінде 4 000 фунт стерлингтікі өтеуі қажет. В-ның талап-арызы 10 000 фунт стерлингпен бағаланады. А тарабы негізгі талапқа қарсы 4 000 фунт стерлингті ұсынады. Есепке жатқызудың айырмашылығы 6000 фунт стерлинг болады.

Тиісті борыштар толықтай байланысты болмаса да, осы түрдегі есепке жатқызудың осындай түрін шешу үшін негіздеме болып - бұл сомалардың жойылған сипаты берілетін жалпы соманы дереу есептеуге мүмкіндік береді.

Тәуелсіз есепке жатқызу сотқа жүгіну мерзіміне қойылуы мүмкін шарты негізінде жауапкерге тиісті қарыздар немесе басқа сомаларға қатысты болған жағдайда мүмкін болып табылады (яғни, «істі қарау туралы өтініштер аяқталғаннан кейін»).

1994 жылы Апелляциялық сот жауапкермен («В») талап ететін сома әлі анықталмаған болса да, тәуелсіз есепке жатқызу туралы шешім қабылдады, өйткені ол тараптар арасындағы даудың мәні болып табылады. В-ның талаптары «жойылған», яғни борыш, тарату туралы бап немесе сандық талаптардан туындайтын

белгілі бір сома.

Тәуелсіз есепке жатқызу — сот шешімі қабылданғанға дейін тараптардың негізгі құқықтарына әсер етпейді және осы тұрғыдан өзара есепке алудың түрі «рәсімдік» болып табылады.

Дерхамның пікірінше: «Есепке жатқызу туралы ережеден туындайтын есепке жатқызу құқығы әдетте процессуалдық қорғау ретінде сипатталады ... Шешім қабылданғанға дейін әрекет етпейді. Шешім шыққанға дейін, субъект кредитор болып табылатын тұжырымдамадан туындайтын құқықтар, субъект борышкер болып табылатын тұжырымдамадан туындайтын міндеттемелер ретінде бекітіледі».

Тарих тақырыбындағы ғылыми түсініктемесінде Джордж Легат - Жоғарғы соттың судьясы Fearn v. Anglo-Dutch Paint & Chemical Co Ltd (2010) келесідей түсіндіреді:

1. Біріншіден, есепке жатқызу тек қана басқа контекстте емес, сот талқылауы барысында ғана расталуы мүмкін.
2. Екіншіден, бұл қорғаныс ретінде әрекет еткен кезде ғана пайда болады.
3. Үшіншіден, заңды есепке жатқызудың бекітуі міндеттемелердің ешқайсысын жоймайды, алайда, талаптарды біріктіру туралы шешім қабылданғанша бөлек және ажыратылған талаптарды қалдырады.

Сондай-ақ, ол: «заңды есепке жатқызу құқығы болу үшін, талаптар және қиылысқан талаптар, қарыз деп аталатын түсінікке қатаң түрде қарамауы қажет, бірақ олар төленетін сомаларға және жойылуы керек, немесе олар бағалаусыз, алдын-ала есепке жатқызусыз жойылуы керек соммаға қатысты болуы қажет».

Керісінше, банкроттық және есепке жатқызудың транзакциялық нысаны тараптардың құқықтары (уақытша) шешімді күтпестен әсер ететіндей әрекет етеді. Бұл соңғы тармақ төмендегі әділ есепке жатқызу бөлімінде ашып келтірілген.

2.2 Төмендейтін (abatement) («Транзакциялық есепке жатқызу I»).

Жалпы құқық бойынша, егер тауардың немесе жұмыстың құнының азайғанын ескере отырып, талап қоюшы тауарлардың немесе жұмыстардың бағасын төлеген жағдайда, айыпталушы соманы қысқартуды талап ете алады (мысалы, мердігерлік келісім-шарт бойынша жұмыс және жұмыс күші туралы шарт).

Осылайша, тауарларды немесе қызмет көрсетулерді алушы, өтініш берушінің дұрыс атқарылмаған жұмысына байланысты шығынды баға есебіне есептеуі мүмкін. Бұл жалпы құқық ережелер жинағы «Тауарларды сату сатып алу туралы» 1979 жылғы Заңымен ішінара кодификацияланған. Нәтижесінде, негізгі талап «төмендеуге» ұшырайды.

Лорд Диплок Gilbert-Ash Ltd против Modern Engineering (Bristol) Ltd (1974) ісінде осы доктринаның нақты баяндамасын келтірді: төмендеумен күрес доктринасы ағымдағы аймағынан тысқары болмауы керек, сондықтан фрахта (тауарды теңізбен және құрлықпен тасымалдау) қатысты азайту немесе өтеу шағымдарды азайту үшін негіз ретінде пайдалануға болмайды.

2.3 Әділ есепке жатқызу (equitable set-off) («Транзакциялық есепке жатқызу II»),

егер негізгі талап (әдетте, бірақ міндетті түрдегі емес белгіленген сомаға) пен жауапкерден берілген арыз арасындағы байланыс, қарсы талап қоюға жауапкердің құқығын есептеусіз негізгі талапты толық көлемде қанағаттандыру үшін дұрыстық пен әділдікке қарама-қарсы шығарлықтай күшті болған жағдайда қолданылады.

Тәуелсіз және төмендетілетін есепке жатқызудан ерекше, әділ есепке алу заңнама бойынша жеткіліксіз, алайда дискрециялық болып табылады.

Осылайша, сот төрелігі қорғаушының негізгі талапты азайтқан кезде де, қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді (бұл әділ есепке жатқызудың тарихи қолданылуы; жалпы құқық пен әділеттілік құқығы 1873-75 жылдардағы сот шешімдері туралы заңдарға біріктірілгенге дейін, жалпы юрисдикция Соты жауапкердің айқасқан талабын есепке алусыз оның заңды құқығын сақтау да талапкерді шектей алды).

Осы доктринаны қолдануға қатысты екі тұжырымдама бар:

1. Бірінші (қазіргі уақытта қабылданбаған) тұжырымдама, есепке жатқызу «заңды талапқа құқықтан айру» тиіс. Басқаша айтқанда, ең максималды шегіне немесе сөндірілуіне жол бермеген жағдайда әділетсіз болып қалуы үшін басты талап қиылысқан шағыммен бұзылуы қажет.

2. Екінші тұжырым біршама бірқалыпты болып табылады және қазіргі уақытта оны Geldorf Meta alconstructie NV против Simon Carves Ltd (2010) ісінде талап және болжамды есепке жатқызу «талапкердің

талаптарына тығыз байланысты қарсы талапты есепке алмастан төлемдерді жасауға мүмкіндік беретін әділетсіздік болар еді» деп қаулы шығарған Апелляциялық соты тарапынан артықшылыққа ие.

Қазіргі замаңғы іс жүргізу құқығы А тарабы В-ға қарыз сомманы есепке алмай, өзінің заңи құқықтарын қатаң түрде қорғауға кедергі ету үшін әділеттілік А-ның мойнында әрекет етеді.

Дерхам пікірінше: әділ есепке жатқызу сот шешімі немесе төрешілердің шешімін орындау үшін талап етпейді. Осы көзқарастарға сәйкес, егер борышкер, сөзсіз, шарттың талаптарына сәйкес кредиторға берешекті өтемеген болса, бірақ әділ есепке жатқызуға ие болса, борышкер, төлеуге қабілетсіздігіне қарамастан, борышкер келісімшарт бойынша өз міндеттемелерін орындамаған деп есептелмейді.

2.4 Өтеуге қабілетсіздік есепке жатқызу (insolvency Set-off).

Егер А, бұл жағдайда кредитор, төлеуге қабілетсіз болса, ал банкроттық бойынша істегі А-ның сенім білдірілген тұлғасы немесе ликвидатор В-ға талап етсе, онда соңғысы А тарабының В-ға тиесілі соманың барлығын өз есебіне жатқыза алады. В-ның есепке жатқызуы қабілетсіздігін есепке алу үшін төмендетілмеген. Өтеуге қабілетсіздік есепке жатқызу, осылайша, В тарабына қарапайым дивидендтерді жоюшыдан немесе сенім білдірген тұлғасынан күтілетін төлеуден қарағанда, қайда көп пайдаға ие болуына мүмкіндік береді (мысалы, басқа да қамтамасыз етілмеген кредиторларға фунтта 50 пенс берген жағдай, яғни 50% ғана беретін дивиденд).

Керісінше, егер В тарабы А-ға 3 миллион фунт стерлинг қарыз болса, ал А (жойдыру тарапы) В алдында 1 миллионға жуық борышқа ие болса, дәлелдеуге болатын заңды баланс 2 миллион фунт стерлинг құрайды, нақтырақ айтқанда бұл сомалар арасындағы айырмашылық.

Осылайша, төлем қабілетсіздіктің есепке жатқызуының осы аспектісі қамтамасыз етілмеген несие берушілер арасында қаражат құралдарын бөлуді көздейтін дәрменсіздік режимінің қалыпты жағдайларын қоспағандағы ерекшелігі болып табылады.

Дегенмен, бұл көрсетілген ағылшын позициясы әр шетел юрисдикциясында сақталмайды.

3. ЕСЕПКЕ ЖАТҚЫЗУДЫ КЕЛІСІЛГЕН ТҮРДЕ ШЫҒАРЫП ТАСТАУ

Есепке жатқызуды шығару үшін келісілген билік (The Contractual Power to Exclude Set-off):

Тұтастай алғанда, тараптар тәуелсіз (нормативтік) есепке жатқызылған немесе мәміле жасалмаған (әділ есеп айырысу немесе есепке жатқызуды есепке алу) болып табылатынына қарамастан, олардың мәмілелерінен шығуға ұсынылған құқықты алып тастау туралы келісімге келе алады. Апелляциялық сот тараптардың несиені алып тастау туралы келісімге қол жеткізу мүмкіндігі банк немесе құрылыс келісім шарттарымен шектеледі деп есептейді.

Дегенмен, төлем қабілетсіздігін есепке жатқызу міндетті болып табылады және келісім бойынша алынып тасталуы мүмкін емес.

Құрылыс (construction):

«Есепке жатқызу» құқығын алып тастау тек әділетті есепке жатқызу әдісімен шектелмеу үшін жүзеге асырылған, оның орнына тәуелсіз (заңнамалық) өзара есепке жатқызу үшін қолданылады. Бұдан бұрынғы жағдайларда, есептен шығаруды жою туралы нақты түрде айтылған болуы керек.

Есепке жатқызуды жемісті түрде бекіту үшін әсерді иелену (Giving Effect to a Successful Exclusion of a Set-off):

Crédit Suisse International v. Ramot Plana OOD (2010) ісінде Хемблен, сот шешімінің орындалуын тоқтата тұруға құқылы екендігін атап өтті, бірақ бұл айрықша жағдайларда ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Оның пікірінше, қарыз алушы жауапкер осы стандарттың сенімді қанағаттануына сәйкес келмеді. Демек, талапкердің кредиторы өндірісті тоқтата тұрмай оңайлатылған шешім қабылдауға құқылы болды. Жауапкер есептеуге жатқызуды шығарып тармаққа келісті (демек, осы тармақ әділ есепке жатқызу мен тәуелсіз есепке жатқызуды тізімнен шығарып отырған).

Заңнамамен бектілген бақылау (Statutory Control):

Талап қоюшы заңмен белгіленген өкілеттіктерге сәйкес, шарт бойынша есепке жатқызуды алып тастаудың кез келген әрекетіне қарсы болуы мүмкін. Бұл заңды өкілдер жауапкерден өзара келісім бойынша есепке жатқызуды алып тастауға әрекет жасаудың негізсіз екенін көрсетуді талап етеді.

AXA Sun Life Services plc против Campbell Martin Ltd (2011) ісі бойынша апелляциялық сот шешіміне сәйкес, А тарабының пайдасына мәміле жасасу құқығын құратын немесе сақтайтын ереже, алайда В тарапынан пайдасына қосылудың өзара құқығын қоспағанда, 1977 жылғы Келісім шарттарының әділетсізгі туралы Заңға сәйкес негізсіз болды. Бұл тармақ бастапқы кредитордың стандартты термині ретінде енгізілген. Бұл 1977 жылғы Заңның критерийлеріне сәйкес тиімді екендігі дәлелденбеген болатын.

Бір судья А тарапы, бұл тиімді тармақ екендігін нақытлайтын ешқандай дәлелдемелер ұсынбағандықтан, осы тармаққа сілтеме жасау құқығын жоғалтқан деп санайды; ал басқа судья

Есепке жатқызудың тәуелсіз сапасы шешуші болып табылады деп санайды, үшінші судья екеуімен де келісті.

Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер

1. Кудрявцева Е.В. Гражданское судопроизводство Англии. - М.: Издательский дом «Городец», 2008.
2. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / Пер. с англ.; Под ред. Р.М. Ходыкина. М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.
3. Andrews N. Andrews on Civil Processes. Vol. I. Intersentia, 2013.
4. Гражданский кодекс Республики Казахстан 1994 года (Общая часть).